

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/57/93-97>

İlahə Cəfərli

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-1723-1123>

ilahacafarli111@gmail.com

Vətəndaşlıq institutu anlayışı, əhəmiyyəti və hüquqi əsasları

Xülasə

Vətəndaşlıq institutu dövlət ilə fərd arasında hüquqi əlaqəni ifadə edən əsas hüquq institutlarından biridir. O, şəxsin müəyyən bir dövlətə mənsubiyyətini təsbit edir və bu mənsubiyyət əsasında onun hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Vətəndaşlıq insanın siyasi, sosial və hüquqi statusunu formalaşdıraraq onun dövlət həyatında iştirakını təmin edir. Bu institut, həmçinin, dövlətin suverenliyinin mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir və ölkə daxilində hüquqi sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynayır.

Vətəndaşlıq institutunun hüquqi əsasları konstitusiyaya və müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Azərbaycanda bu münasibətlər əsasən Konstitusiyaya və “Vətəndaşlıq haqqında” qanunla müəyyən edilir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi, dəyişdirilməsi və itirilməsi qaydaları bu normativ aktlarda öz əksini tapır. Bu institutun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, fərdlərin hüquqlarının müdafiəsini təmin edir, dövlətlə qarşılıqlı məsuliyyət münasibətlərini formalaşdırır və cəmiyyətin hüquqi inteqrasiyasını gücləndirir.

Vətəndaşlıq institutu dövlət ilə fərd arasında hüquqi əlaqəni ifadə edən əsas hüquq institutlarından biridir. O, şəxsin müəyyən bir dövlətə mənsubiyyətini təsbit edir və bu mənsubiyyət əsasında onun hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Vətəndaşlıq insanın siyasi, sosial və hüquqi statusunu formalaşdıraraq onun dövlət həyatında iştirakını təmin edir. Bu institut dövlətin suverenliyinin mühüm elementlərindən biri kimi də çıxış edir və ölkə daxilində hüquqi sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, vətəndaşlıq şəxsə dövlət tərəfindən hüquqi müdafiə, diplomatik himayə və sosial təminat kimi vacib hüquqlar qazandırır, onun cəmiyyətə inteqrasiyasını və ictimai-siyasi proseslərdə iştirakını gücləndirir.

Açar sözlər: *vətəndaşlıq prosedurları, sadələşdirmə, elektron xidmətlər, rəqəmsallaşma, dövlət idarəçiliyi, onlayn müraciət sistemləri*

İlahə Jafarlı

Baku State University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0002-1723-1123>

ilahacafarli111@gmail.com

The Concept, Importance and Legal Foundations of the Institution of Citizenship

Abstract

The institution of citizenship is one of the main legal institutions that express the legal relationship between the state and the individual. It establishes the affiliation of a person to a certain state and, on the basis of this affiliation, determines his rights and obligations. Citizenship forms the political, social and legal status of a person and ensures his participation in state life. This institution also acts as one of the important elements of the sovereignty of the state and plays an important role in protecting legal stability within the country.

The legal foundations of the institution of citizenship are regulated by the constitution and relevant legislative acts. In Azerbaijan, these relations are mainly determined by the Constitution and the Law "On Citizenship". The rules for acquiring, changing and losing citizenship are reflected in these normative acts. The importance of this institution is that it ensures the protection of the rights of individuals, forms mutual responsibility relations with the state and strengthens the legal integration of society.

The institution of citizenship is one of the main legal institutions that express the legal relationship between the state and the individual. It establishes a person's belonging to a particular state and, on the basis of this belonging, determines his rights and obligations. Citizenship forms the political, social and legal status of a person and ensures his participation in state life. This institution also acts as one of the important elements of state sovereignty and plays an important role in maintaining legal stability within the country. At the same time, citizenship grants an individual important rights such as legal protection, diplomatic protection and social security from the state, strengthens his integration into society and participation in socio-political processes.

Keywords: *Citizenship procedures, simplification, electronic services, digitalization, public administration, online application systems*

Giriş

Vətəndaşlıq institutu dövlət ilə fərd arasında hüquqi əlaqəni müəyyən edən əsas konstitusion institutlardan biridir. O, şəxsin konkret bir dövlətə hüquqi mənsubiyyətini təsbit edir və bu mənsubiyyət əsasında onun hüquq və vəzifələrinin çərçivəsini müəyyənləşdirir. Vətəndaşlıq yalnız formal status deyil, həm də şəxsin dövlətin siyasi-hüquqi sisteminə daxil olmasını təmin edən əsas hüquqi anlayışdır. Hüquqi mahiyyət baxımından vətəndaşlıq dövlət suverenliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Dövlət öz vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını qorumaq, onlara sosial və hüquqi təminatlar vermək öhdəliyi daşıyır. Eyni zamanda, vətəndaş da dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr – qanunlara riayət etmək, vergi ödəmək və s. – yerinə yetirir (Behara və b., 2009).

Vətəndaşlıq institutu fərdlə dövlət arasında davamlı və sabit hüquqi münasibət yaradır. Bu münasibət təkcə ölkə daxilində deyil, həm də beynəlxalq müstəvidə öz əksini tapır. Məsələn, dövlət öz vətəndaşını xaricdə diplomatik müdafiə ilə təmin edə bilir. Bu, vətəndaşlığın beynəlxalq hüquqi əhəmiyyətini göstərir. Vətəndaşlıq həm də şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsas göstəricilərindən biridir. O, insanın hansı dövlətin hüquq sisteminə aid olduğunu müəyyən edir və bu əsasda onun siyasi hüquqlara – seçmək və seçilmək hüququna – malik olmasını təmin edir. Beləliklə, vətəndaşlıq siyasi iştirakın əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Hüquqi mahiyyətinə görə vətəndaşlıq dəyişkən və dinamik institutdur. Şəxs vətəndaşlığı əldə edə, dəyişdirə və ya itirə bilər. Bu proseslər dövlətin qanunvericiliyi ilə ciddi şəkildə tənzimlənir və adətən doğulma, naturalizasiya və ya digər hüquqi əsaslarla həyata keçirilir. Vətəndaşlıq institutu həm hüquqi status, həm də dövlətlə fərd arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr sistemini formalaşdıran fundamental mexanizmdir. O, cəmiyyətin hüquqi inteqrasiyasını təmin edir və dövlətin siyasi-hüquqi sabitliyinin əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir (Bozkurt, 2017).

Tədqiqat

Vətəndaşlığın əldə edilməsi əsasları. Vətəndaşlığın əldə edilməsi hər bir dövlətin hüquq sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən institutlardan biridir. Bu anlayış şəxs ilə dövlət arasında sabit hüquqi əlaqənin yaranmasını ifadə edir və həmin şəxsə müəyyən hüquq və vəzifələr verir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi müxtəlif hüquqi əsaslara söykənir və bu əsaslar dövlətlərin qanunvericiliyində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və "Vətəndaşlıq haqqında" qanunda tənzimlənir. Vətəndaşlığın əldə edilməsinin ən geniş yayılmış formalarından biri doğum əsasında vətəndaşlığın əldə olunmasıdır. Bu prinsip iki əsas yanaşmaya bölünür: "jus sanguinis" (qan hüququ) və "jus soli" (torpaq hüququ). Birinci halda uşaq valideynlərindən ən azı biri həmin dövlətin vətəndaşı olduqda vətəndaşlığı əldə edir, ikinci halda isə uşaq həmin dövlətin ərazisində doğulduqda vətəndaşlıq qazana bilir. Azərbaycan hüquq sistemində əsasən qan hüququ prinsipi üstünlük təşkil edir (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Vətəndaşlara xidmət

və sosial innovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi, 2013). Digər mühüm əsaslardan biri naturalizasiya, yəni sonradan vətəndaşlığın əldə edilməsidir. Bu proses, adətən, ölkədə müəyyən müddət qanuni əsaslarla yaşayan, dil və qanunvericiliyi mənimsəyən, inteqrasiya olunmuş əcnəbilərə şamil edilir. Naturalizasiya dövlətin suveren qərarı ilə həyata keçirilir və müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Bu şərtlər arasında yaşayış müddəti, daimi gəlir mənbəyi və hüquqi davranış qaydalarına riayət etmək kimi meyarlar yer alır.

Vətəndaşlığın əldə edilməsinin xüsusi halları da mövcuddur. Bunlara övladlığa götürülmə, valideynlərin vətəndaşlığının dəyişməsi nəticəsində uşağın avtomatik vətəndaşlıq qazanması və ya dövlətlərarası müqavilələr əsasında vətəndaşlığın verilməsi aid edilir. Bu hallar, adətən, fərdi yanaşma tələb edir və hüquqi prosedurlar daha çevik şəkildə tətbiq olunur. Bəzi hallarda vətəndaşlıq bərpa yolu ilə də əldə edilə bilər. Əvvəllər vətəndaşlığı olmuş, lakin müxtəlif səbəblərdən onu itirmiş şəxslər müəyyən prosedurları yerinə yetirməklə yenidən vətəndaşlıq qazana bilərlər. Bu, dövlətin keçmiş vətəndaşlarına hüquqi bağlılığı müəyyən dərəcədə qorumağa imkan verir. Ümumilikdə vətəndaşlığın əldə edilməsi əsasları dövlətin demoqrafik, sosial və hüquqi siyasətinin vacib tərkib hissəsidir. Bu əsaslar həm dövlətin təhlükəsizliyini, həm də fərdlərin hüquqi statusunun sabitliyini təmin edir. Nəticə etibarilə, vətəndaşlıq institutu şəxs və dövlət arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Vətəndaşlığın itirilməsi və bərpası qaydaları. Vətəndaşlığın itirilməsi və bərpası institutları dövlət və şəxs arasında hüquqi əlaqənin dəyişməsi və ya yenidən qurulması ilə bağlı mühüm hüquqi mexanizmlərdir. Bu məsələlər hər bir dövlətin qanunvericiliyi ilə ciddi şəkildə tənzimlənir və əsas məqsəd dövlətin suverenliyinin, milli təhlükəsizliyin və hüquqi sabitliyin qorunmasıdır. Azərbaycan Respublikasında da vətəndaşlığın itirilməsi və bərpası “Vətəndaşlıq haqqında” qanunla müəyyən edilir (Bhisikar, 2011).

Vətəndaşlığın itirilməsinin əsas səbəblərindən biri şəxsin öz iradəsi ilə başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etməsidir. Çoxhallı vətəndaşlıqdan imtina və ya digər dövlətin vətəndaşlığını könüllü əldə etmə hallarında Azərbaycan vətəndaşlığı itirilə bilər. Bu proses, adətən, dövlət orqanlarına rəsmi müraciət və müvafiq hüquqi prosedurların yerinə yetirilməsi ilə həyata keçirilir. Digər bir əsas hal vətəndaşlığın itirilməsi ilə bağlı dövlət tərəfindən qəbul edilən qərarlardır. Əgər şəxs dövlətin maraqlarına zidd hərəkətlər edirsə, saxta sənədlər təqdim edərək vətəndaşlıq əldə edib sə və ya qanunvericiliyi ciddi şəkildə pozubsa, onun vətəndaşlığı məhkəmə və ya səlahiyyətli orqanlar tərəfindən ləğv edilə bilər. Bu cür hallarda dövlətin təhlükəsizlik və hüquqi maraqları əsas götürülür (Əliyev, 2013).

Vətəndaşlığın itirilməsinin başqa forması uzun müddət xaricdə yaşayan və dövlətlə hüquqi əlaqələrini itirən şəxslərlə bağlı ola bilər. Lakin bu hal avtomatik və hər bir ölkədə eyni qaydada tətbiq olunmur; əksər hallarda xüsusi hüquqi qərar tələb edilir. Hər bir halda şəxsin hüquqları və beynəlxalq hüquq normaları nəzərə alınmalıdır.

Vətəndaşlığın bərpası isə əvvəlki vətəndaşlığı olmuş şəxslərin yenidən həmin statusu əldə etməsi prosesidir. Bu, adətən, ərizə əsasında həyata keçirilir və şəxsin dövlətə bağlılığı, hüquqi pozuntuların olmaması və müəyyən prosedur şərtlərinin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Bərpa prosesi dövlətin humanist və inteqrativ siyasətinin bir hissəsi kimi çıxış edir. Vətəndaşlığın itirilməsi və bərpası qaydaları dövlət və fərd arasında hüquqi münasibətlərin çevikliyini təmin edir. Bu institutlar həm dövlətin maraqlarını qoruyur, həm də şəxslərə müəyyən hallarda öz hüquqi statuslarını yenidən əldə etmək imkanı yaradır (Hüseynli, 2025).

Vətəndaşlığın əhəmiyyəti və hüquqi tənzimlənməsi əsasları. Vətəndaşlığın əhəmiyyəti ilk növbədə fərdin dövlətlə hüquqi bağını müəyyən etməsində özünü göstərir. Bu bağ vasitəsilə şəxs müəyyən bir dövlətin hüquqi müdafiəsi altına düşür və onun hüquq və azadlıqlarından tam şəkildə istifadə edə bilər. Vətəndaşlıq insanın sosial-siyasi statusunu formalaşdırın əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Vətəndaşlıq institutu dövlətin daxili sabitliyinin və hüquqi sisteminin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. O, cəmiyyət üzvləri arasında hüquqi bərabərliyi təmin edir və dövlətin idarəetmə proseslərində iştirak mexanizmini formalaşdırır. Bu baxımdan vətəndaşlıq siyasi hüquqların həyata keçirilməsi üçün əsas şərt hesab olunur (Bozkurt, 2017; Zwattendorfer və Tauber, 2012).

Vətəndaşlığın əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də beynəlxalq hüquqi münasibətlərdə özünü göstərir. Dövlət öz vətəndaşını xarici ölkələrdə diplomatik müdafiə ilə təmin edir və onun hüquqlarının pozulması hallarında müdaxilə edə bilər. Bu, vətəndaşlıq institutunun beynəlxalq səviyyədə qoruyucu funksiyasını nümayiş etdirir. Vətəndaşlığın hüquqi tənzimlənməsi əsasən konstitusiyaya və xüsusi qanunlarla həyata keçirilir. Bu normativ aktlar vətəndaşlığın əldə edilməsi, dəyişdirilməsi və itirilməsi qaydalarını müəyyən edir. Hər bir dövlət öz suverenliyi çərçivəsində bu məsələləri müstəqil şəkildə tənzimləyir (Əliquliyev və b., 2015; Wyld, 2010; Zwattendorfer və b., 2013).

Hüquqi tənzimləmə prosesində əsas prinsiplərdən biri qanunçuluq və bərabərlik prinsipidir. Vətəndaşlıq məsələləri ilə bağlı qərarlar obyektiv hüquqi əsaslara söykənməli və ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir. Bu, hüquqi dövlət prinsipinin həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Vətəndaşlığın əhəmiyyəti onun həm fərdin hüquqlarını təmin etməsi, həm də dövlətin hüquqi-siyasi sistemini möhkəmləndirməsi ilə bağlıdır. Onun hüquqi tənzimlənməsi isə dövlətin suverenliyi, konstitusiyaya normaları və beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həyata keçirilən kompleks bir prosesdir (Tripathi və Parihar, 2011).

Nəticə

Vətəndaşlıq institutu dövlət və şəxs arasında hüquqi əlaqənin əsasını təşkil edən mühüm hüquqi kateqoriyadır. O, fərdin hansı dövlətə mənsubluğunu müəyyən etməklə yanaşı, onun hüquq və vəzifələrinin çərçivəsini də formalaşdırır. Bu baxımdan vətəndaşlıq həm hüquqi, həm də sosial-siyasi əhəmiyyətə malikdir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi, itirilməsi və bərpası qaydaları dövlətin hüquq sistemində sabit və aydın mexanizmlər əsasında tənzimlənir. Bu qaydalar şəxsiyyətin hüquqi statusunun müəyyən olunmasında şəffaflığı təmin edir və dövlətin suveren hüquqlarını qoruyur. Eyni zamanda, bu mexanizmlər cəmiyyətin inteqrasiyasına və hüquqi nizamın möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Vətəndaşlıq institutunun düzgün tətbiqi fərdlərin əsas hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında mühüm rol oynayır. O, insanlara dövlətin siyasi, iqtisadi və sosial həyatında iştirak etmək imkanı verir, həmçinin, dövlətin müdafiəsi və inkişafı prosesində onların rolunu müəyyən edir. Bu da vətəndaşlıq anlayışının praktik əhəmiyyətini daha da artırır. Vətəndaşlıq institutu müasir hüquq sistemlərinin ayrılmaz tərkib hissəsidir və dövlət-şəxs münasibətlərinin əsas hüquqi dayaqlarından biri kimi çıxış edir. Onun səmərəli hüquqi tənzimlənməsi həm dövlətin sabitliyinə, həm də vətəndaşların hüquqi təminatlarının güclənməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Vətəndaşlara xidmət və sosial innovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi. (2013). Qərar <https://e-qanun.az/framework/26856>
2. Behara, G.K., Varre, V.V., Rao, M. (2009). *Service Oriented Architecture for E-Governance*. <http://www.bptrends.com>
3. Bhisikar, A. (2011). G-Cloud: New Paradigm Shift for Online Public Services. *In International Journal of Computer Applications*, 22(8), 24–29.
4. Bozkurt, A. (2017). *Türkiye'de e-devlet uygulamaları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. ISBN: 978-975-06-1958-8
5. Əliquliyev, R.M., Ələkbərov, R.Q., Həşimov, M.A. (2015). Bulud texnologiyalarının elektron dövlət sistemində tətbiqi məsələləri. *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 1, 3–11.
6. Əliyev, İ. (2013). *Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin 3 sayılı Bakı "ASAN xidmət" mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir*. <https://president.az/az/articles/view/9338>
7. Hüseynli, T. (2025). Azərbaycan'da müştəri (vatandaş) odaklı e-devlet hizmetleri: "Asan hizmet" uygulaması. *Alanya Akademik Bakış*, 9(3), 942–963. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1627660>

8. Tripathi, A., Parihar, B. (2011). E-governance challenges and cloud benefit. *VSRD International Journal of CS & IT*, 1(1), 29–35.
9. Wyld, D.C. (2010). The Cloudy Future of Government IT: Cloud Computing and the Public Sector around the World. *International Journal of Web & Semantic Technology (IJWesT)*, 1(1), 1–20.
10. *Vətəndaşlara elektron sistem üzərindən xidmətlər optimallaşdırılır.* (2024). https://azertag.az/xeber/vetendaslara_elektron_sistem_uzerinden_xidmetler_optimallasdirilir-3051702
11. Zwattendorfer, B., Stranacher, K., Tauber, A., Reichstädter, P. (2013). Cloud Computing in EGovernment across Europe Technology-Enabled Innovation for Democracy. *Government and Governance Lecture Notes in Computer Science*, 8061, 181–195.
12. Zwattendorfer, B., Tauber, A. (2012). The Public Cloud for E-Government. *IADIS International Conferences Web Based Communities and Social Media and Collaborative Technologies*, 129–136.

Daxil oldu: 02.01.2026

Qəbul edildi: 07.04.2026